

दीर्घतमा औचथ्यः। अग्निः। जगती ।

एति प्र होता व्रतमस्य माययोर्ध्वा दधानः शुचिपेशसं धियम्।

अभि स्रुचः क्रमते दक्षिणावृतो या अस्य धाम प्रथमं ह निंसते ॥ १.१४४.०१

होता- देवाह्वता अग्निः। ऊर्ध्वा- उत्कृष्टाम्। शुचिपेशसम्- शोभनरूपिणीम्। धियम्- चित्तधारणाम्। दधानः- धारयन्। अस्य- एतस्योपासकस्य। व्रतम्- धर्मम्। प्र- प्रकर्षेण। एति- आगच्छति। दक्षिणावृतः- वृद्धाः। याः स्रुचः- हव्यभाजनहृदः। अस्य- एतस्याग्नेः। धाम- सद्गोपलक्षितरूपम्। प्रथमम्- प्रथमतया। निंसते- प्रेम्णा चुम्बन्ति। णिसि चुम्बने। हृदयानि विश्वहितक्रतुमग्निं कामयन्त इति भावः। ताः- स्रुचः हव्यभाजनहृदः। अभि- अभितः। क्रमते- सेवते अतिक्रमते च ॥१॥

अभीमृतस्य दोहना अनूषत योनौ देवस्य सदने परीवृताः।

अपामुपस्थे विभृतो यदावसदध स्वधा अधयद्याभिरीयते ॥ १.१४४.०२

ऋतस्य दोहनाः- प्रकृतिनियतिभूतसत्यदोग्रयः। अनूषत- स्तूयन्ते। योनौ- मूलस्थाने। देवस्य सदने- चिदाकाशे। ईम्- एनं सर्वभूतहितक्रतुम्। परीवृताः- परिवृत्य सन्ति। अपाम्- मूलशक्तिप्रवाहाणाम्। उपस्थे- आश्रये। विभृतः- विशेषेण धृतः। आवसत्- कुमारोग्निराभिमुख्येनावसत्। याभिः- याभिरद्भिर्मूलशक्तिप्रवाहभूताभिः। ईयते- कुमारोग्निर्गच्छति। स्वधाः- ताः स्वधारणाभूता अपः। अधयत्- अनुबभूव ॥२॥

युयूषतः सर्वयसा तदिद्वपुः समानमर्थं वितरित्रता मिथः।

आदीं भगो न हव्यः समस्मदा वोळ्हुर्न रश्मीन्समयंस्त सारथिः ॥ १.१४४.०३

सवयसा- समानवयस्कौ दम्पती । समानमर्थ- समानं ज्ञानम् । मिथः- प्रत्येकम् । वितरित्रता- विशेषेण तरितुमिच्छन्तौ । तदित्- तदेव । वपुः- अग्नेर्दिव्यं वपुः । युयूषतः- जीवनेन मिश्रयितुमिच्छतः । अथवा युवानं कर्तुमिच्छतः । अभिनवं कर्तुमिच्छत इति भावः । आगामिमन्त्रेऽस्यार्थस्य स्पष्टता भवति । आत्- अनन्तरम् । अस्मत्- नः । ईम्- एनं हविर्भागम् । भगो न रश्मीन्- सूर्यः सूर्यकिरणानिव । वोळ्हुः- रथनिर्वाहकः । सारथिः । रश्मीन् न- रथरश्मीनिव । हव्यः- पूज्योग्निः । सम्- सम्यक् । अयंस्त- जग्राह ॥३॥

यमीं द्वा सवयसा सपर्यतः समाने योना मिथुना समोकसा ।

दिवा न नक्तं पलितो युवाजनि पुरु चरन्नजरो मानुषा युगा ॥ १.१४४.०४

ईम्- एनमग्निम् । समाने योना- समाने सदने । समोकसा- समाननिवासौ । दिवा न नक्तम्- दिवारात्रमिव संपृक्तौ । सवयसा- तुल्यशीलवयोवृत्तौ । मिथुना- दम्पती । सपर्यतः- परिचरतः । पलितः- जीर्णोऽग्निः । युवाजनि- परिचर्यया तरुणो जातः । शमितप्रायोग्निः दम्पतीहव्यवृद्धो युवा ववर्धेत्याधिभौतिके । भावनाननुष्ठानाज्जीर्णोऽग्निर्दम्पतीभावनाभिवृद्धोभिनवतां गत इत्याध्यात्मिके । मानुषा युगा- मनुष्ययुगोपलक्षितमनुष्यप्रज्ञा अभ्युदयप्रायाः । पुरु चरन्- बहुधा सञ्चरन् । अजरः- अजीर्णो भवति ॥४॥

तमीं हिन्वन्ति धीतयो दश त्रिंशो देवं मर्तास ऊतये हवामहे ।

धनोरधि प्रवत आ स ऋण्वत्यभिर्ब्रजद्विर्वयुना नवाधित ॥ १.१४४.०५

तम्- ईम्- एनम् । दश- प्रभूताः । त्रिशः- विश्लिष्टाः । प्रत्येकमिति भावः । धीतयः- धारणाः ।
हिन्वन्ति- प्रीणयन्ति । ऊतये- रक्षायै । देवम्- द्योतकम् । मर्तासः- मर्त्या वयम् । हवामहे-
आह्वयामः । धनोः- चापोपलक्षितोपासनात् । प्रवतः- प्रकर्षगमनबाणोपलक्षितचित्तवृत्तिः । आ-
आभिमुख्येन । सः- असावग्निः । ऋण्वति- गमयति । इषुर्न धन्वन् प्रति धीयते मतिरिति श्रुतेः ।
अभिब्रजद्भिः- आभिमुख्येन गच्छद्भिर्बाणोपलक्षितचित्तवृत्तिभिः । नवा वयुना- अभिनवज्ञानम् ।
अधित- अग्निरस्मदर्थं धृतवान् ॥५॥

त्वं ह्यग्ने दिव्यस्य राजसि त्वं पार्थिवस्य पशुपा इव त्मना ।

एनीं त एते बृहती अभिश्रिया हिरण्ययी वक्करी बर्हिराशाते ॥ १.१४४.०६

त्मना- स्वतः । पशुपा इव- पशुपती रुद्र इव । त्वम् । अग्ने । दिव्यस्य- निःश्रेयसाय । पार्थिवस्य-
अभ्युदयाय । राजसि- प्रकाशसे । त्वम् । एनी- नानावर्णौ । नानारसाविति भावः । बृहती-
महान्तौ । अभिश्रिया- अभितो लक्ष्म्या । हिरण्ययी- शोभमानौ हितरमणीयभावनायुक्तौ । वक्करी-
ध्यानवन्तौ । वकि कौटिल्ये । मन्त्रयुक्तौ वा । दम्पती । बर्हिः- यज्ञम् । आशाते- अश्रुवाते ॥६॥

अग्ने जुषस्व प्रति हर्यं तद्वचो मन्द्रं स्वधाव ऋतजात सुक्रतो ।

यो विश्वतः प्रत्यङ्मुसि दर्शतो रण्वः संदृष्टौ पितुर्माँ इव क्षयः ॥ १.१४४.०७

अग्ने- पावक । तद्वचः- मन्त्रम् । जुषस्व- सेवस्व । प्रति हर्यं- कामयस्व । मन्द्र- आनन्द ।
स्वधावः- आत्मधारणायुक्तः सन् । ऋतजात- प्रकृतिनियतिभूतसत्यज । सुक्रतो- विश्वहितक्रतो ।
विश्वतः- विश्वस्य । प्रत्यक्- अभिमतोऽनुकूलः । असि- भवसि । दर्शतः- दर्शनीय । दर्शनस्य
विद्यार्थत्त्वादध्येतव्यस्येति भावः । रण्वः- रामोसि । संदृष्टौ- त्वद्दर्शने । पितुर्मानिव क्षयः- अतिथीनां
दरिद्राणां वा प्रभूतान्नलब्धिसदनमिव मनुष्यो भवति । सदाऽन्नदाता भवतीति भावः ॥७॥